

ЕКО

ЛОГІЧНА МЕРЕЖА УКРАЇНИ ЯК ЕКОЛОГІЧНИЙ КАРКАС СТАЛОГО ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ

Оксана САКАЛЬ,
кандидат економічних наук,
Державна установа
«Інститут економіки
природокористування та
сталого розвитку Національної
академії наук України»

Наталія ТРЕТЯК,
кандидат економічних наук,
Державна установа «Інститут
економіки природо-
користування та сталого
розвитку Національної
академії наук України»

Анатолій ПЕТРЕНКО,
магістр 2 курсу навчання,
кафедра земельного
та аграрного права
юридичного факультету
Київського національного
університету
імені Т. Г. Шевченка

У статті проаналізовано природоохоронне і галузеве законодавство України щодо поняття і сутності екологічної мережі. Досліджено європейський досвід визначення об'єктів екологічної мережі та права, функції та сферу діяльності зацікавлених осіб щодо розбудови екологічної мережі. Обґрунтовано, що для досягнення мети формування екологічної мережі в Україні доцільно враховувати регіональну специфіку структури земель за категоріями з виділенням частки природних територій.

Ключові слова: екологічна мережа, ландшафт, біорізноманіття, землекористування, функції управління.

Постановка проблеми

Ефективним механізмом вирішення проблеми фрагментації природних ландшафтів як головного чинника втрати біорізноманіття є створення загальноєвропейської екологічної мережі, яка на сьогодні стала одним з пріоритетів європейської природоохорон-

ної політики та одним з головних інструментів збереження біорізноманіття.

Процес створення національної екомережі в Україні характеризується низкою недоліків. Так, Костюшиним В. А. та ін. відзначено, що проектування екомережі відбувається шляхом деталізації гіпотетично виділених елементів національного

рівня, а розбудова регіональних (обласних) схем іде за адміністративним принципом, майже без врахування мережі наявних природних територій; також існує дефіцит даних про біорізноманіття, відтак проектування просторової схеми екологічної мережі для конкретної території здійснюється переважно на основі узагальненої інформації про поширення видів, або й без її урахування [3]. На нашу думку, ще одним таким недоліком є недосконалість (недієвість) механізму виділення елементів екологічної мережі на землях усіх категорій. Через відсутність необхідного для формування і функціонування мережі інституціонального забезпечення, механізмів реалізації і контролю за природоохоронною діяльністю, збереженням біорізноманіття, не здійснюється належна охорона цієї єдиної територіальної системи.

Аналіз останніх наукових досліджень і публікацій

Теоретико-методологічні засади забезпечення таких аспектів сталого природокористування як ландшафтне різноманіття досліджували, зокрема, Т. Л. Андрієнко, С. А. Генсірук, М. А. Голубець, В. Т. Гриневецький, М. Д. Гродзинський, С. М. Стойко, Ю. Р. Шеляг-Сосонко та інші. Дослідженню тематики методів і механізмів збереження біологічного та ландшафтного різноманіття, охорони та використання територій та об'єктів екомережі, висвітлювали у своїх публікаціях такі науковці, зокрема, як С. Ю. Булигін, Д. С. Добряк, П. Г. Казьмір, О. П. Канаш, В. М. Кривов, А. М. Третяк. Однак, невирішеним залишається завдання узгодження природоохоронного і галузевого законодавства України

та європейської практики формування екологічної мережі як базису забезпечення сталого землекористування і пошуку механізмів стимулювання розбудови екологічної мережі.

Метою дослідження є аналіз природоохоронного і галузевого законодавства України та європейської практики формування екологічної мережі як базису забезпечення сталого землекористування, розробка на цій основі пропозицій щодо удосконалення інституціонального забезпечення формування екологічної мережі в Україні.

Виклад основного матеріалу

Головною метою створення екологічної мережі є збільшення площі земель з природними ландшафтами до рівня, достатнього для збереження їх різноманіття, близького до притаманного їм природного стану, та формування їх територіально єдиної системи, побудованої відповідно до забезпечення можливості природних шляхів міграції та поширення видів рослин і тварин, яка б забезпечувала збереження природних екосистем, видів рослинного і тваринного світу та їх популяцій. Екологічна мережа включає ділянки природних ландшафтів, що підлягають особливій охороні, і території та об'єкти природно-заповідного фонду, курортні і лікувально-оздоровчі, рекреаційні, водозахисні, полезахисні території та об'єкти інших типів, і є частиною структурних територіальних елементів екологічної мережі — природних регіонів, природних коридорів, буферних зон. Формування екологічної мережі передбачає зміни в структурі земельного фонду країни шляхом віднесення частини земель гос-

подарського використання до категорій, що підлягають особливій охороні з відтворенням притаманного їм різноманіття природних ландшафтів [1].

Створення екологічної мережі в Україні регламентується Законами України «Про Загальнодержавну програму формування національної екомережі України на 2000-2015 роки» від 21.09.2000 р. № 1989 та «Про екологічну мережу України» від 24.06.2004 р. № 1864, в основу яких покладено рекомендації Всеєвропейської стратегії збереження біологічного та ландшафтного різноманіття (1995 р.) щодо формування Всеєвропейської екомережі як єдиної просторової системи [1], а також положення Краківської декларації «Реалізація Пан'європейської Екологічної Мережі (ПЄЕМ) створення «Зеленого Каркасу Центральної і Східної Європи» (1998 р.) [2].

Проектування екомережі передбачає узгодження регіональних і місцевих схем формування екомережі із Зведеною схемою формування екомережі України, поєднання її із Всеєвропейською схемою формування екомережі та із затвердженою проектною документацією з урахуванням державних, громадських і приватних інтересів, визначення перспективних напрямів забезпечення збереження та невиснажливого використання цінних ландшафтів та інших природних комплексів, об'єктів і територій. Зведена схема формування екомережі України є складовою частиною Генеральної схеми планування території України і виступає основою для розроблення усіх видів проектною документації при здійсненні землеустрою, розробці містобудівної документації, а також здійсненні господарської та іншої діяльності. За даними Міністерства екології та природних ресурсів

України [4], станом на 01.01.2014 р. затверджено 13 обласних програм формування екомережі (в Автономній Республіці Крим, Вінницькій, Дніпропетровській, Закарпатській, Кіровоградській, Львівській, Луганській, Миколаївській, Одеській, Рівненській, Тернопільській, Харківській, Чернігівській областях); у 6 областях розроблено проекти регіональних програм формування екомережі (у Донецькій, Житомирській, Київській, Полтавській, Херсонській, Черкаській областях).

Загальнодержавною програмою формування національної екомережі України на 2000-2015 роки передбачено низку завдань і заходів щодо регулювання землекористування (табл. 1).

Збільшення площі території національної екологічної мережі України у 2000-2015 рр. відбувалося, насамперед, за рахунок розширення існуючих та створення нових об'єктів природно-

заповідного фонду [4]. До складу територій та об'єктів природно-заповідного фонду України станом на 01.01.2014 р. входить 4 біосферних заповідники, 19 природних заповідників, 48 національних природних парків, 3102 заказники, 3388 пам'яток природи, 77 регіональних ландшафтних парків, 809 заповідних урочищ; а також низка штучних об'єктів (ботанічних садів, зоологічних парків, дендропарків та парків пам'яток садово-паркового мистецтва) — всього 8101 територія та об'єкт загальною площею 3667 млн га, що становило 6,08% від території країни, та 1 морський заказник «Філофорне поле Зернова» площею 402,5 тис. га (рис. 1).

Цікаво відзначити, що площа мережі охоронних ділянок на території країн-членів Європейського Союзу Natura 2000 — для 27 країн Європейського Союзу — має в своєму складі в середньому 50,7% лісовкритих земель

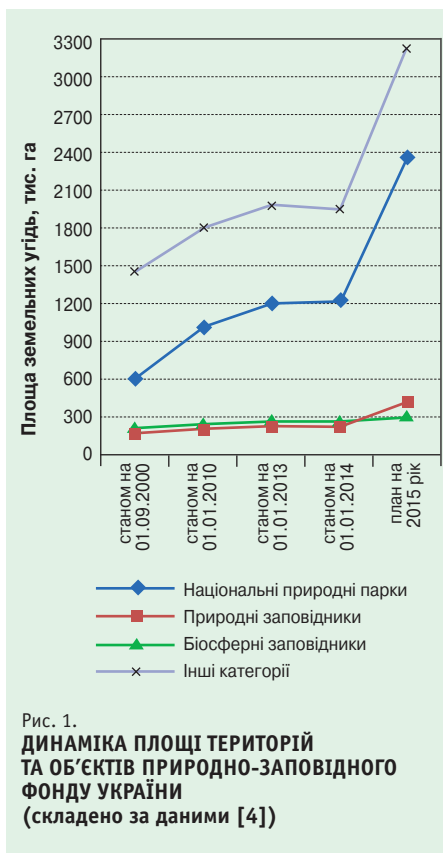

Рис. 1. ДИНАМІКА ПЛОЩІ ТЕРИТОРІЙ ТА ОБ'ЄКТІВ ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНОГО ФОНДУ УКРАЇНИ (складено за даними [4])

Таблиця 1

ПОЛОЖЕННЯ ЗАГАЛЬНОДЕРЖАВНОЇ ПРОГРАМИ ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОМЕРЕЖІ УКРАЇНИ НА 2000-2015 роки ЩОДО ЗЕМЕЛЬНИХ РЕСУРСІВ І ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ (складено за [1])

Забезпечення сприятливих передумов для збільшення площі земель з природними ландшафтами, що склалися у процесі реформування економічних відносин у землекористуванні	Основні завдання Загальнодержавної програми формування національної екомережі України щодо охорони та відтворення земельних ресурсів	Заходи щодо збільшення площі національної екологічної мережі до 2015 р.
<ul style="list-style-type: none"> вилученням земель сільськогосподарського призначення (насамперед деградованих орних земель) внаслідок економічної збитковості їх використання за призначенням; вилученням із промислового використання (у видобувній, будівельній та інших галузях виробництва) земельних ділянок, які втратили природний стан і становлять підвищену небезпеку для збереження навколишнього середовища; наданням переваги відновленню природних ландшафтів як найбільш доцільному виду використання земель, що вибувають із сільськогосподарського використання; встановленням водоохоронних зон і прибережних захисних смуг навколо водних об'єктів; збільшенням території лісів, лісосмуг навколо сільськогосподарських угідь, промислових та житлових зон; необхідністю виконання Україною міжнародних зобов'язань у галузі охорони довкілля. 	<ul style="list-style-type: none"> оптимізація площ сільськогосподарських угідь та зменшення ступеня їх розораності; удосконалення структури земель сільськогосподарського призначення та їх збагачення природними компонентами; впровадження ґрунтозахисної системи землеробства з контурно-меліоративною організацією території; обмеження руйнівного інтенсивного використання екологічно уразливих земель; здійснення консервації сільськогосподарських угідь з дуже змитими та дуже дефльованими ґрунтами на схилах крутизною понад 5-7 градусів. 	<ul style="list-style-type: none"> створення об'єктів природно-заповідного фонду на територіях, що відповідають умовам забезпечення охорони природних комплексів; збільшення площі земель, наданих у користування установам природно-заповідного фонду, з 0,5 до 2 млн гектарів; збереження природних ландшафтів на ділянках, що мають історико-культурну цінність; включення до програм екологічного оздоровлення басейнів річок Сіверського Дінця, Південного Бугу, Дністра, Дунаю, Західного Бугу заходів щодо створення та впорядкування водоохоронних зон і прибережних захисних смуг водних об'єктів, запровадження особливого режиму використання земель на ділянках витoku річок; формування транскордонних природоохоронних територій міжнародного значення; створення захисних лісових насаджень та полезазахисних лісових смуг, залуження земель; консервація деградованих і забруднених земель з наступним їх частковим залісненням; збереження природних ландшафтів на землях промисловості, транспорту, зв'язку, оборони; екологічно доцільне збільшення площі лісів.

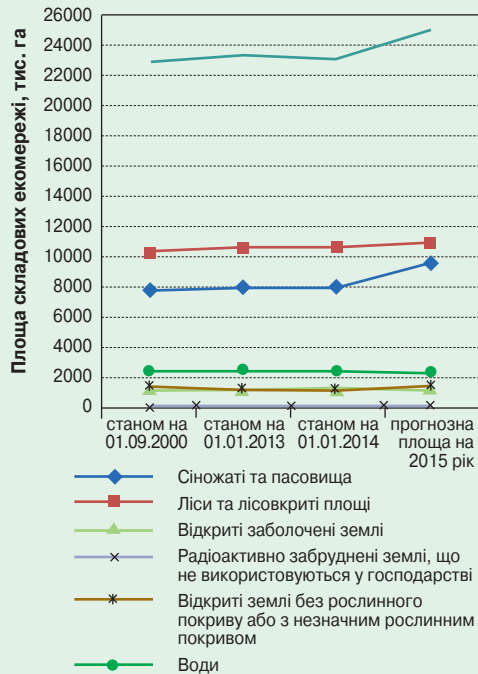

Рис. 2.
ДИНАМІКА СКЛАДУ ЗЕМЕЛЬНИХ УГІДЬ, ЯКІ ВІДНОСЯТЬСЯ ДО СКЛАДОВИХ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОЛОГІЧНОЇ МЕРЕЖІ (складено за даними [4])

і 34,5% сільськогосподарських земель, але ці показники значно варіюють залежно від географічних умов країни-члена ЄС (у діапазоні від 5,4% лісів в Ірландії до 88% — на Кіпрі) [5].

Як видно з рис. 2, площа земельних угідь, які входять до складу національної екомережі, у 2013 р. збільшилася порівняно з 2000 р. на 204 тис. га, однак, порівняно з 2012 р. показник скоротився на 12,2 тис. га і становить 23029,3 тис. га. Протягом 2013 р. збільшилися площі лісів та лісовкритих площ у складі екомережі на 3 тис. га. Відбулося скорочення площі земель під водами на 1 тис. га, а також площі сіножатей і пасовищ на 14,5 тис. га.

Зниження рівня ландшафтної фрагментації, покращення зв'язку між окремими природними

територіями є одним із базисів сучасного механізму збереження біорізноманіття. Побудова Пан'-європейської Екологічної Мережі, як зазначають експерти, складний процес, оскільки передбачає залучення широкого спектру зацікавлених осіб (стейкхолдерів), багато з яких є жителями сільських територій і їх добробут залежить від доступності природних ресурсів (табл. 2) [6]. У результаті цього прогрес у практичній реалізації екологіч-

них мереж відбувається повільно. Важливо відзначити, що немає універсальних рекомендацій щодо вирішення такої проблеми, оскільки вона включає різні аспекти взаємовідносин складних соціальних, політичних та екологічних систем, які відрізняються залежно від регіону. Відтак, розбудова екологічної мережі в кожному окремому регіоні потребує спеціально розроблених механізмів і формує унікальні управлінські рішення.

Таблиця 2
ЗАЦІКАВЛЕНІ ОСОБИ У ФОРМУВАННІ ЕКОЛОГІЧНОЇ МЕРЕЖІ (складено за даними [7])

Стейкхолдери	Права, функції та сфера діяльності стейкхолдерів
Безпосередньо зацікавлені особи	
<ul style="list-style-type: none"> Міжнародні структури, в т.ч. ООН; Структури ЄС; 	<ul style="list-style-type: none"> координують виконання конвенцій; забезпечують наявність необхідних політичних інструментів на міжнародному рівні; ставлять завдання на міжнародному рівні
<ul style="list-style-type: none"> національні та регіональні уряд та адміністрації; міністерства; інші національні структури; 	<ul style="list-style-type: none"> створюють правову і фінансову основу програм сталого розвитку; пов'язують між собою локальні і глобальні програми сталого розвитку; виконують міжнародні угоди; забезпечують заходи щодо сталого розвитку на місцевому рівні; враховують соціальні та екологічні наслідки своїх рішень в галузі політики і права
<ul style="list-style-type: none"> місцеві адміністрації та муніципалітети; об'єднання муніципалітетів; місцеві екологічні ради або комітети, що працюють у контакті з регіональними органами влади 	<ul style="list-style-type: none"> розробляють, здійснюють і контролюють проекти містобудівного розвитку (планування, водні ресурси, стічні води, тверді відходи, транспорт, ландшафтні плани тощо); контролюють забруднення навколишнього середовища; керують природоохоронною освітою; здійснюють програми громадської участі
Опосередковано зацікавлені особи	
Приватний сектор, в т.ч. будівельні та консалтингові фірми	<ul style="list-style-type: none"> розробляють і реалізують проекти і плани розвитку території; здійснюють програми громадської участі
Неурядові організації	<ul style="list-style-type: none"> консультують загальнодержавні структури з питань політики управління; служать сполучною ланкою між населенням та органами влади, які мають доступ до природних ресурсів і послуг; підвищують обізнаність зацікавлених осіб
Місцеві громадські організації: <ul style="list-style-type: none"> організації у формі кооперативів або асоціацій; приватні особи, наприклад, добровольці 	<ul style="list-style-type: none"> виражають інтереси населення; виявляють місцеві проблеми та їх причини; організують ініціативи громад і керують їх здійсненням; контролюють ефективність діяльності сторонніх організацій
Орендарі/тимчасові користувачі	<ul style="list-style-type: none"> виражають інтереси постійних жителів

Проведене дослідження дозволяє зробити такі висновки:

1. Завданням України щодо інституціонального забезпечення природоохоронної діяльності, національного формування екологічної мережі, а відтак стимулювання сталого землекористування є розв'язання проблеми збереження унікальних характеристик (властивостей), які формують цінність земельної ділянки. У зв'язку з цим розвиток екологічної мережі в Україні має відбуватися з урахуванням специфіки структури земель регіонів за категоріями з виділенням частки природних територій. Відтак, у регіонах з високим показником природних ландшафтів основним завданням управління землекористуванням має бути функція моніторингу. Тоді як у регіонах з невисокою часткою природних територій, пріоритетною управлінською функцією має стати ренатуралізація і трансформація існуючого землекористування до екологічно обґрунтованої у проекті схеми екологічної мережі регіону.
2. В Україні розвиток національної екологічної мережі відбувається в основному за рахунок територій і об'єктів природо-заповідного фонду. Така ситуація зумовлена, насамперед, недостатнім фінансуванням на всіх управлінських рівнях проектно-вишукувальних робіт з виявлення і обліку потенційних об'єктів екологічної мережі.
3. Вагомим чинником, що стримує розвиток екологічної мережі в Україні, є неврахування і неузгодження у процесі планування землекористування (землеустрою) інтересів усіх зацікавлених осіб, а також відсутність належних механізмів стимулювання розбудови екологічної мережі.

Література

1. Закон України «Про Загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000-2015 роки» від 21.09.2000 р. № 1989 у редакції від 10.06.2012 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1989-14>.
2. Краківська декларація «Реалізація Плану європейської Екологічної Мережі (ПЕЕМ) створення «Зеленого Каркасу Центральної і Східної Європи» від 28.02.1998 р. [Електронний ресурс] / Рада Європи. Міжнародний документ. — Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_269.
3. Костюшин В. А. Індикативна схема екологічної мережі басейну р. Південний Буг та методичні підходи до створення національної екомережі України / В. А. Костюшин, О. В. Василюк, Г. О. Коломицев. — Київ: Інституту зоології ім. І. І. Шмальгаузена НАНУ, Національний екологічний центр України, 2011. — 28 с.
4. Звіт про хід виконання загальнодержавної програми формування національної екологічної мережі України за 2013 рік / Міністерство екології та природних ресурсів України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.menr.gov.ua>.
5. Nature & Biodiversity on European Commission site [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://ec.europa.eu/environment/nature/natura2000/index_en.htm.
6. Snethlage M. Making the connection: Involving stakeholders in the implementation of ecological networks in Europe / M. Snethlage, L. Jones-Walters, A. Cil. — ECNC, Tilburg, The Netherlands, 2009. — 12 p.
7. Stakeholder involvement in ecological networks / South-East European Ecological East European Ecological Network, 2006 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ecologicalnetworks.eu>.

ECOLOGICAL NETWORK OF UKRAINE
AS ECOLOGICAL FRAMEWORK
FOR SUSTAINABLE LAND USE

Sakai O., Tretiak N., Petrenko A.

In the article environmental and sectoral legislation of Ukraine about the concept and essence of the ecological network is analyzed. The European experience determining of ecological network objects and rights, functions and scope of stakeholders on the development of ecological networks is researched. It is proved that to achieve the goal of ecological network in Ukraine, it is advisable to take into account regional specifics of the structure of land by category with allocation of the share of natural areas.

Keywords: *ecological network, landscape, biodiversity, land use, administration functions.*

* * *

Sakai Oksana, PhD, Senior Research Fellow, Division of Economics and forest land resources State Institution «Institute of Environmental Economics and Sustainable Development of the National Academy of Sciences of Ukraine», sakaloksana@mail.ru.

Tretiak Natalia Antonovna, PhD, Associate Research Fellow, Department of land and economic issues of forest resources, State Institution «Institute of Environmental Economics and Sustainable Development of the National Academy of Sciences of Ukraine», tretiaknatalia@ukr.net.

Petrenko Anatoliy Anatolievich, Master 2nd year of study, Department of Land and Agrarian Law Faculty of Kiev National University named after Taras Shevchenko luckyman@online.ua.

ЭКОЛОГИЧЕСКАЯ СЕТЬ УКРАИНЫ
КАК ЭКОЛОГИЧЕСКИЙ КАРКАС
УСТОЙЧИВОГО ЗЕМЛЕПОЛЬЗОВАНИЯ

Сакаль О. В., Третьяк Н. А., Петренко А. А.

В статье проанализировано природоохранное и отраслевое законодательство Украины относительно понятия и сущности экологической сети. Исследован европейский опыт определения объектов экологической сети, а также прав, функций и сферы деятельности заинтересованных лиц по развитию экологической сети. Обосновано, что для достижения цели формирования экологической сети в Украине целесообразно учитывать региональную специфику структуры земель по категориям с выделением доли природных территорий.

Ключевые слова: *экологическая сеть, ландшафт, биоразнообразие, землепользование, функции управления.*

* * *

Сакаль Оксана Владимировна, кандидат экономических наук, старший научный сотрудник, отдел проблем экономики земельных и лесных ресурсов, Государственное учреждение «Институт экономики природопользования и устойчивого развития Национальной академии наук Украины», sakaloksana@mail.ru.

Третьяк Наталья Антоновна, кандидат экономических наук, младший научный сотрудник, отдел проблем экономики земельных и лесных ресурсов, Государственное учреждение «Институт экономики природопользования и устойчивого развития Национальной академии наук Украины», tretiaknatalia@ukr.net.

Петренко Анатолий Анатольевич, магистр 2 курса обучения, кафедра земельного и аграрного права юридического факультета Киевского национального университета имени Т. Г. Шевченко, luckyman@online.ua.